

Marek Osiewicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

**Zróżnicowanie tekstowe, zakres i stopień
normalizacji wariantywności fonetycznej
w *Księgach o gospodarstwie*
(Kraków 1549, Helena Unglerowa)**

Niniejszy artykuł stanowi próbę podsumowania cyklu analiz poświęconych wariantywności fonetycznej poświadczonej w pierwszym wydaniu polskiego tłumaczenia XIII-wiecznego dzieła Petrusa de Crescentiis *Opus ruralium commodorum* (*Księgi o gospodarstwie*, Kraków 1549, Helena Unglerowa; dalej skrót: *Cresc*). Szczegółowe informacje dotyczące założeń metodologicznych przeprowadzonych badań zostały przedstawione już w innych publikacjach [Osiewicz 2013a: 127–131; 2014a: 71–74; 2014b: 75–78; 2014c: 55–58; 2015a: 159–161; 2015b: 103–105; por. też Osiewicz 2013b: 25–56]. Analizie poddane zostały następujące typy zjawisk obocznych: a) *ir* || *er* ($\leq *f$) [Osiewicz 2015b]; b) *ir* || *er* ($\leq *ir, yr$) [Osiewicz 2015a]; c) *sie* || *się* [Osiewicz 2013a]; d) *miedzy* || *między* [Osiewicz 2014b]; e) *miesz-* || *mięsz-* [Osiewicz 2014b]; f) *jeden, cukręm* itp. || *jeden, cukrem* itp. (tzw. wtórna nosowość) [Osiewicz 2014a]; g) *-mdl-* || *-mgl-* [Osiewicz 2014b]; h) *-śrz-*, *-źrz-* || *-jrz-* || *-śr-*, *-źr-* ($\leq *s'$, $-z'$, $-ż'$) [Osiewicz 2014c]; i) *miestce* || *miesce* || *miejs(t)ce* [Osiewicz 2014c]; j) *jestli* || *jesli* [Osiewicz 2014b]; k) *biał-* || *białł-* [Osiewicz 2014c]. We wszystkich wymienionych publikacjach uwzględniono trzy aspekty badawcze: zróżnicowanie tekstowe wariantywności (objawiające się nieciągłością tekstową poświadczanych przez poszczególne warianty stanów frekwencyjnych), jej zakres oraz stopień znormalizowania. Niniejsze podsumowanie uzupełnione zostanie o informacje dotyczące regionalnego zróżnicowania poświadczanych zjawisk, a także wnioski wynikające z porównania wyników analizy wariantywności fonetycznej *Cresc* z wynikami analizy graficznej tego XVI-wiecznego druku [Osiewicz 2013b].

1. Stopień różnicowania tekstowego poszczególnych oboczności

Poszczególne, przeanalizowane w podsumowywanym cyklu analiz typy oboczności fonetycznych wykazują się zróżnicowanym stopniem nieciągłości poziomu znormalizowania. Ocena natężenia tego zróżnicowania nie jest łatwa, ponieważ mają na nią wpływ – prócz liczby wyodrębniających się pod tym względem obszarów tekstowych – również inne parametry: liczba wykazujących się różnym stanem frekwencyjnym pozycji leksykalnych czy liczba wariantów. Dane charakteryzujące zróżnicowanie tekstowe przeanalizowanych zjawisk fonetycznych zaprezentowane zostały w tabeli 1¹.

Tabela 1. Stopień różnicowania tekstowego poszczególnych oboczności fonetycznych

Oboczność fonetyczna	LPoz ¹	LWar	LOb	$\bar{x}(\sum D\%)$	$\frac{Llst = \bar{x}(\sum D\%)}{LPoz}$
<i>ir</i> <i>er</i> ($\leq *f$)	9	2	10	38,8	4,3
<i>ir</i> <i>er</i> ($\leq *ir, yr$)	11	2	4	209,3	19,0
<i>sie</i> <i>się</i>	3	2	10	72,1	24,0
<i>miedzy</i> <i>między</i>	1	2	5	58,3	58,3
<i>mieszk-</i> <i>mięszk-</i>	1	2	3	41,0	41,0
wtórna nosowość	1	2	6	13,9	13,9
<i>-mdl-</i> <i>-mgl-</i>	1	2	7	76,0	76,0
kontynuanty <i>*sr</i> , <i>zr</i> , <i>žr</i>	1	3	2	72,4	72,4
<i>miestce</i> <i>miesce</i> <i>miejsce</i>	1	3	2	2,5	2,5
<i>jestli</i> <i>jesli</i>	1	2	4	96,3	96,3
<i>biał-</i> <i>bialł-</i>	1	2	5	58,6	58,6

Z zestawienia zaprezentowanego w tabeli 1 wynika, że obocznościami odznaczającymi się najwyższym stopniem tekstowego zróżnicowania są oboczności *ir* || *er* ($\leq *f$) oraz *sie* || *się* – zjawisko tekstowej nieciągłości frekwencyjnej

1 Rozwiązanie skrótów użytych w tabeli: LPoz – liczba pozycji leksykalnych wykazujących się różnym stanem frekwencyjnym danej oboczności; LWar – liczba wariantów; LOb – liczba obszarów; $\bar{x}(\sum D\%)$ – średnia arytmetyczna odsetkowego dystansu między wariantami należącymi do obszarów tekstowych o zróżnicowanych pułapach ich poświadczeń; Llst – wskaźnik istotności $\bar{x}(\sum D\%)$, uwzględniający różnorodność pozycyjną danej oboczności.

występowania wchodzących w ich skład wariantów pozwoliło wyodrębnić aż 10 obszarów tekstowych. Szczegółowa analiza „głębokości” wyznaczających te granice tekstowe kontrastów weryfikuje ten wniosek – okazuje się bowiem, że charakteryzują się one niskimi wskaźnikami odsetkowej istotności (4,3 dla kontynuantów *j i 24,0 dla wariantów *sie* || *się*). Biorąc pod uwagę oba wskazania (czyli: liczbę zaznaczających się obszarów o odmiennym stopniu znormalizowania i wskaźnik istotności odsetkowego dystansu *Llist*), uznać należy, iż w *Cresc* największym poziomem tekstowego zróźnicowania charakteryzuje się przede wszystkim oboczność *-mdl-* || *-mgl-* (*LOb* = 7, *Llist* = 76,0), a także oboczności: *jestli* || *jesli* (*LOb* = 4, *Llist* = 96,3), *biał-* || *biall-* (*LOb* = 5, *Llist* = 58,6) i *miedzy* || *między* (*LOb* = 5, *Llist* = 58,3). Do grupy tej włączyć też można wspomnianą już oboczność *sie* || *się* z uwagi na dużą liczbę (10) zaznaczających się w jej tekstowej repartycji kontrastów frekwencyjnych (w porównaniu z charakteryzowaną identyczną wartością wskaźnika *LOb* oboczności *ir* || *er* (\leq *j) odznacza się ona jednak kilkukrotnie wyższym wskaźnikiem *Llist* = 24,0). Nie ulega natomiast wątpliwości, że najslabiej zróźnicowana pod względem tekstowym jest oboczność *miestce* || *miesce* || *miejs(t)ce* – zaznaczające się w jej obrębie tekstowe kontrasty frekwencyjne ukonstytuowały tylko jedną granicę tekstową o nieznaczącej istotności (*Llist* = 2,5).

2. Zróźnicowanie tekstowe wariantywności fonetycznej *Cresc*

Szczegółowa analiza wariantywności fonetycznej poświadczonej w *Cresc* wykazała liczne tekstowe zróźnicowania stanów frekwencyjnych poszczególnych wariantów. W całym tekście poświadczonych zostało 35 kontrastów tego typu, zlokalizowanych na styku następujących kolumn: 11/12, 24/25, 47/48, 48/49, 60/61, 65/66, 72/73, 78/79, 96/97, 112/113, 116/117, 137/138, 138/139, 144/145, 249/250, 248/249, 267/268, 292/293, 302/303, 331/332, 384/381a, 409/410, 429/430, 477/478, 485/486, 501/502, 510/511, 524/525, 531/532, 572/573, 579/580, 604/605, 605/606, R6v/R7, Za12/R1. Osiem z nich tworzy cztery pary granic zlokalizowanych blisko siebie (są to bez wyjątku granice sąsiadujące ze sobą: 47/48 i 48/49, 137/138 i 138/139, 248/249 i 249/250, 604/605 i 605/606). Po ich zsumowaniu łączna liczba wyłonionych granic tekstowych wynosi 31.

Już z pobieżnego przeglądu zaznaczających się w rozkładzie poszczególnych wariantów kontrastów frekwencyjnych wynika, że wyodrębniają one obszary tekstowe tworzące obraz dość złożony: granice pewnych zjawisk pokrywają się obustronnie (np. *Cresc*_{606-R10v}: *jestli* pełna normalizacja²

2 O segmentacji procesu normalizacyjnego zob. przyp. 4.

i *-śr-* wstępna normalizacja), innych – tylko jednostronnie (np. *Cresc*_{268–572}: *-mgl-* niepełna normalizacja oraz *Cresc*_{511–572}: *między* niepełna normalizacja), jeszcze inne nie mają granic zbieżnych z żadnym z pozostałych obszarów tekstowych (np. *Cresc*_{25–72}: *białl-* pełna normalizacja). Niezbędne staje się zatem oszacowanie istotności wyodrębnionych granic tekstowych i odpowiedź na pytanie, czy pozwalają one (a jeśli tak, to w jakim zakresie) rozpatrywać tekst *Cresc* jako zbiór kilku zupełnie odmiennych pod względem fonetycznym całości tekstowych. W tym celu przeprowadzono analizę kwantytatywną, której podstawę stanowiło zestawienie wszystkich zlokalizowanych granic tekstowych poszczególnych zjawisk frekwencyjno-fonetycznych wraz z informacjami dotyczącymi: a) liczby konstytuujących je różnic fonetycznych (symbol: *LRóż*), b) liczby typów obocznościowych, w obrębie których się one zaznaczyły (symbol: *LOb*), c) sumy zaznaczających się w obrębie poszczególnych granic kontrastów frekwencyjnych (wyrażonej w procentach). Szczegółowe dane prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Charakterystyka kwantytatywna wyodrębnionych granic tekstowych

Granica tekstowa	<i>LOb</i>	<i>LRóż</i>	$\Sigma D\%$	$LSum = \sqrt{(LOb \times LRóż \times \Sigma D\%)}$
11/12	2	3	104,0	25,0
24/25	1	1	100,0	10,0
47/48				
48/49	1	2	97,0	13,9
60/61	2	2	95,5	19,5
65/66	1	2	50,0	10,0
72/73	1	1	97,5	9,9
78/79	1	2	125,0	15,8
96/97	1	1	45,0	6,7
112/113	1	2	52,0	10,2
116/117	1	1	51,0	7,1
137/138				
138/139	3	4	205,5	49,7
144/145	1	1	64,5	8,0
248/249				
249/250	3	3	205,3	43,0

Granica tekstowa	<i>LOb</i>	<i>LRóż</i>	$\sum D\%$	$LSum = \sqrt{(LOb \times LRóż \times \sum D\%)}$
267/268	1	1	94,0	9,7
292/293	1	1	65,5	8,1
302/303	1	1	29,0	5,4
331/332	1	1	42,0	6,5
384/381a	4	14	665,5	193,0
409/410	1	1	72,0	8,5
429/430	3	3	131,6	34,4
477/478	1	1	27,0	5,2
485/486	1	1	8,0	2,8
501/502	1	1	32,0	5,7
510/511	1	1	75,0	8,7
524/525	1	2	159,0	17,8
531/532	1	1	42,7	6,5
572/573	2	4	178,0	37,7
579/580	1	1	100,0	10,0
604/605 605/606	2	2	155,0	24,9
R6v/R7	1	1	30,0	5,5
Zal2/R1	1	1	78,7	8,9

Pod wzgłędem liczby różnic stanów obocznościowych wyraźniej przoduje granica przebiegająca między kolumnami 384/381a, wyznaczana przez 14 kontrastów frekwencyjnych. Granica ta wyróżnia się także pod wzgłędem obocznościowego przekroju poświadczanych kontrastów fonetycznych – opisujący go wskaźnik *LOb* przyjmuje dla granicy 384/381a najwyższą wartość ($LOb = 4$, co oznacza, że granica ta jest konstytuowana przez różne stany obocznościowe 4 zjawisk fonetycznych) – a także pod wzgłędem wartości sumy konstytuujących ją dystansów frekwencyjnych ($\sum D\% = 665,5$). Pozostałe granice tekstowe w zakresie tych parametrów przyjmują wartości niższe. Wśród nich wyróżniają się granice 137/138 i 249/250, wyznaczone przez 4 (granica 137/138) i 3 (granica 249/250) różne stany frekwencyjne przynależące do 3 typów obocznościowych i charakteryzujące się relatywnie wysokim

współczynnikiem sumarycznym $\Sigma D\%$ (w obu przypadkach nieco powyżej 205). Pod względem różnorodności typologicznej kontrastów frekwencyjnych (3 typy obocznościowe) wyróżnia się też granica 429/430, którą charakteryzuje również stosunkowo wysoka wartość współczynnika sumarycznego $\Sigma D\%$ (131,6). Wysoka wartość współczynnika $\Sigma D\%$ charakteryzuje także granicę 605/606 ($\Sigma D\% = 155,0$) wyznaczaną przez 3 różnice należące do 2 typów zjawisk fonetycznych; pod względem liczby kontrastów wyróżnia się także granica przebiegająca między kolumnami 11/12 ($LRóż = 3$, $LObocz = 2$, $\Sigma D\% = 104,0$).

W ocenie wyrazistości wyodrębnionych granic tekstowych niezwykle pomocny okazuje się parametr integracyjny $LSum$, będący pierwiastkiem kwadratowym iloczynu wartości 3 wykorzystywanych w powyższej analizie charakterystyk statystycznych. Z danych zawartych w piątej kolumnie tabeli 2 wynika, że pod tym względem przodują granice: 384/381a ($LSum = 193,0$), 137/138 ($LSum = 49,7$), 249/250 ($LSum = 43,0$), 572/573 ($LSum = 37,7$), 429/430 ($LSum = 34,4$), 11/12 ($LSum = 25,0$) i 605/606 ($LSum = 24,9$). Jak widać, wartość tych wskazań maleje stopniowo i dolna granica musi zostać ustalona wedle czynnika dodatkowego. Za kryterium pomocnicze uznano wskazania parametru LOb , włączając do grupy granic istotnych tylko te granice tekstowe, których przekrój typologiczno-fonetyczny jest przynajmniej w minimalnym stopniu zróżnicowany. Dzięki tak wykorzystanym narzędziom analizy kwantytatywnej za podstawę ostatecznej segmentacji niezbędnej do końcowego podsumowania stopnia znormalizowania i postępowości w zakresie fonetyki poszczególnych partii *Cresc* uznano 8 granic tekstowych (w zakresie parametru $LSum$ przybierają one wartości od 193,0 do 19,5) wyodrębniających 9 części tekstowych *Ksiąg...* odznaczających się w tym zakresie znaczną odmiennością, a zawierających się w kolumnach:

I	1–11
II	12–60
III	61–137
IV	138–249
V	250–384
VI	381a–429
VII	430–572
VIII	573–605
IX	606–R10v

Z danych zaprezentowanych w tabeli 3 wynika, że wyodrębnione obszary tekstowe różnią się objętością. Szczególnie pod tym względem wyróżniają się zwłaszcza dwie części *Cresc*: *Cresc*₁₋₁₁, zawierająca się w zaledwie 11 kolumnach (1,5% objętości całego tekstu), oraz *Cresc*₅₇₃₋₆₀₅, mieszcząca się w 32 kolumnach (4,3% objętości całego tekstu). Nieco większą, niemal identyczną objętość mają obszary *Cresc*₁₂₋₆₀ (49 kolumn, 6,5% objętości całego tekstu) i *Cresc*_{381a-429} (48 kolumn, 6,4% objętości *Cresc*); średnia objętość cechuje obszar *Cresc*₆₁₋₁₃₇ (77 kolumn, 10,2% objętości *Cresc*). Największe pod tym względem części tekstu stanowią obszary tekstowe: *Cresc*₄₃₀₋₅₇₂ (144 kolumny, 19,2% objętości *Cresc*), *Cresc*₂₅₀₋₃₈₄ (135 kolumn, 18,0% objętości *Cresc*) i *Cresc*₁₃₈₋₂₄₉ (112 kolumn, 14,9% objętości *Cresc*).

Stopień zróżnicowania obu wyznaczonych przez Piekarskiego [1930: 423–424] części *Cresc* (czyli *Cresc*_I i *Cresc*_{II}³) jest zbliżony. Przy uwzględnieniu wszystkich wyodrębnionych w toku analizy wariantywności fonetycznej kontrastów tekstowych zauważalna jest, co prawda, przewaga różnic poświadczonych w *Cresc*_I (18 granic tekstowych; *Cresc*_{II} – 13 granic tekstowych), jednak po odrzuceniu podziałów o małej istotności (zob. wyżej) okazuje się, że liczba wyodrębnionych w *Cresc*_I obszarów tekstowych różni się od liczby obszarów tekstowych zlokalizowanych w *Cresc*_{II} tylko o 1 (*Cresc*_I – 5 obszarów tekstowych, *Cresc*_{II} – 4 obszary tekstowe). Podkreślić należy, iż żadna z tych „wewnętrznych” granic nie dorównuje pod względem istotności (mierzonej kilkoma parametrami kwantytatywnymi) granicy przebiegającej między kolumnami 384 i 381a, a więc granicy między *Cresc*_I i *Cresc*_{II}; obserwacja ta potwierdza tezę delimitacyjną Piekarskiego sformułowaną na podstawie analizy cech typograficznych zabytku.

Ciekawych wniosków dostarcza analiza porównawcza wyznaczonej w toku analiz oboczności fonetycznych delimitacji tekstu z nadrzędnym podziałem treściowym *Cresc* (tabela 3). Zwraca uwagę fakt, iż tylko 1 granica „fonetyczna” zbieżna jest z podziałem tekstu na księgi: granica między *Cresc*₄₃₀₋₅₇₂ a *Cresc*₅₇₃₋₆₀₅ jest jednocześnie granicą między księgami X i XI, co skłania do wniosku, że za zmiany we frekwencji obecnych w obu sąsiadujących w tym miejscu częściach *Ksiąg*... może odpowiadać ktoś inny niż zecer (może sam tłumacz, może też redaktor). Wagę tej obserwacji osłabia fakt, iż granica ta jest również granicą między składkami (Cc i Dd), a więc – zgodnie z przyjętymi w omawianym cyklu analiz założeniami – zaznaczające się w okalających ją obszarach tekstowych różnice w natężeniu występowania poszczególnych wariantów fonetycznych równie dobrze mogą być efektem działalności zecera. O wiele bardziej zna-

3 Obszar *Cresc*_I zawiera się w kolumnach 1–384, obszar *Cresc*_{II} – w kolumnach 381a–R10v.

czącą pod tym względem jest granica między kolumnami 137 a 138, między którymi również przebiega granica treściowa, związana z podziałem księgi II na rozdziały (od kolumny 138 rozpoczyna się rozdział „O ziemi i o poznaniu jej płodności i też płonności”); nie pokrywa się ona z podziałem książki na składki. Granica ta może mieć zatem związek z pozazecerskim etapem pracy nad książką (np. translatorycznym lub redakcyjnym); nie sposób jednak tego rozstrzygnąć w sposób pewny, zwracano już bowiem uwagę na niepewność wnioskowania na podstawie tego typu zbieżności [Osiewicz 2013: 38]. Istotniejsza wydaje się inna zależność – w *Cresc*_I żadna z wykrytych granic tekstowych nie pokrywa się z podziałem składkowym, natomiast w *Cresc*_{II} właściwością taką odznaczają się wszystkie wyznaczone w powyższych akapitach istotne podziały tekstowe. Oznacza to, że przyjęta w niniejszym artykule delimitacja tekstu drugiej wyznaczonej przez Piekarskiego części *Cresc* jest pochodną działalności zecera. Tezy tej z taką pewnością nie można natomiast odnieść do *Cresc*_I – choć i w tej części tekstu istnieje możliwość odzeczerskiej interpretacji pochodzenia zróżnicowania stanu obocznościowego zjawisk fonetycznych (zwłaszcza w kontekście stwierdzonego wyżej braku zależności między większością granic „fonetycznych” a podziałem treściowym zabytku).

Tabela 3. Objętościowa, składkowo-arkuszowa i treściowa charakterystyka segmentacji *Cresc*

Obszar tekstowy	Objętość tekstu w kolumnach		Lokalizacja składkowa	Zawartość treściowa (w księgach)
	liczba	odsetek		
<i>Cresc</i> _{1–11}	11	1,5	A1–A3	I
<i>Cresc</i> _{12–60}	49	6,5	A3–C3	I–II
<i>Cresc</i> _{61–137}	77	10,2	C4–F5	II
<i>Cresc</i> _{138–249}	112	14,9	F5–L3	II–IV
<i>Cresc</i> _{250–384}	135	18,0	L3–Q4	IV–VI
<i>Cresc</i> _{381a–429}	48	6,4	R1–S6	VI
<i>Cresc</i> _{430–572}	144	19,2	T1–Aa6	VI–X
<i>Cresc</i> _{573–605}	32	4,3	Bb1–Cc4	X
<i>Cresc</i> _{606–R10v}	143	19,0	Dd1–Ii4, [0]A1–[0]C4	XI–XII, strona tytułowa, epistoła, regestr

3. Zakres wariantywności i tendencje normalizacyjne w zakresie fonetyki w poszczególnych częściach *Cresc*

Zaprezentowana w wymienionych we wstępie artykułach analiza opozycji fonetycznych poświadczonych w *Cresc* doprowadziła do wyłonienia katalogu tworzących je wariantów, uwzględniającego również ich pozycyjne i leksykalne zróźnicowanie. Katalog ten składa się z 66 wariantów: 33 regresywnych i 33 progresywnych. Jak wykazano wyżej, stopieñ znormalizowania poszczególnych wariantów bywa na przestrzeni całego tekstu *Cresc* silnie zróźnicowany, dlatego zakres wariantywności i tendencje normalizacyjne ujawniające się w jego obrębie muszą zostać przedstawione osobno dla każdego z wyodrębnionych w poprzednim rozdziale obszarów tekstowych *Ksiąg o gospodarstwie*. Struktura normy tekstowej w kolejnych 9 częściach *Cresc* przedstawia się następująco:

I. *Cresc*₁₋₁₁

- a) warianty objęte stanem pełnej normalizacji (11)⁴:
 - regresywne (5): *ir* ($\leq *f$) + *P*, *vb* + *sie*, *miedzy*, *jestli*, *-źrz-*;
 - progresywne (6): *twierdz-*, *er* ($\leq *f$) + *C*, *czter-*, *praep* + *się*, *mieszk-*, *e* + *NM*;
- b) warianty objęte stanem niepełnej normalizacji (2):
 - regresywne (2): *pirw-*, *miestce*;
 - progresywne: brak poświadczeń;
- c) warianty objęte stanem wstępnej normalizacji (1):
 - regresywne: brak poświadczeń;
 - progresywne (1): *zasię*;
- d) warianty o frekwencji poniżej 51% (10):
 - regresywne (5): *wirzch-*, *zasie*, *-mgl-*, *-śrz-*, *miesce*;
 - progresywne (5): *pierw-*, *wierzch-*, *vb* + *się*, *-mdl-*, *-śr-*.

4 Zastosowano następującą segmentację procesu normalizacyjnego: 100–95% – pełna normalizacja, 94–75% – niepełna normalizacja; 74–51% – wstępna normalizacja [Bajerowa 1980: 110–111; Rzepka 1985: 18–19]. Warianty objęte stanem wstępnej normalizacji usytuowane są poza normą [por. Lisowski 1999: 277–290; Migdał 1999: 203–217; Osiewicz 2007: 97–100].

II. *Cresc*₁₂₋₆₀

- a) warianty objęte stanem pełnej normalizacji (19):
- regresywne (11): *pirw-*, *ir* ($\leq *f$) + *P*, *dopiro*, *szczyr-*, *vb* + *sie*, *miedzy*, *jestli*, *biatl-*, *-śrz-*, *-źrz-*, *miestce*;
 - progresywne (8): *mierzw-*, *czern-*, *twierdz-*, *er* ($\leq *f$) + *C*, *-ciera-*, *-piera-*, *mechierz-*, *e* + *NM*;
- b) warianty objęte stanem niepełnej normalizacji (4):
- regresywne (4): *wirzb-*, *wirzch-*, *szyr-*, *-mgl-*;
 - progresywne: brak poświadczeń;
- c) warianty objęte stanem wstępnej normalizacji (3):
- regresywne (1): *zasie*;
 - progresywne (2): *praep* + *się*, *mieszk-*;
- d) warianty o frekwencji poniżej 51% (13):
- regresywne (5): *siekir-*, *praep* + *sie*, *mięszk-*, *ę* + *NM*, *miesce*;
 - progresywne (8): *wierzb-*, *pierw-*, *wierzch-*, *siekier-*, *szer-*, *vb* + *się*, *zasię*, *-mdl-*.

III. *Cresc*₆₁₋₁₃₇

- a) warianty objęte stanem pełnej normalizacji (11):
- regresywne (9): *mirzw-*, *wirzb-*, *pirw-*, *-pira-*, *dopiro*, *szyr-*, *miedzy*, *jestli*, *-śrz-*;
 - progresywne (2): *twierdz-*, *e* + *NM*;
- b) warianty objęte stanem niepełnej normalizacji (5):
- regresywne (2): *ir* ($\leq *f$) + *P*, *miestce*;
 - progresywne (3): *er* ($\leq *f$) + *C*, *-mdl-*, *mieszk-*;
- c) warianty objęte stanem wstępnej normalizacji (6):
- regresywne (3): *cztyr-*, *vb* + *sie*, *-źrz-*;
 - progresywne (3): *zasię*, *praep* + *się*, *biatl-*;
- d) warianty o frekwencji poniżej 51% (16):
- regresywne (10): *ir* ($\leq *f$) + *C*, *wirzch-*, *chowir-*, *zasie*, *praep* + *sie*, *mięszk-*, *ę* + *NM*, *-mgl-*, *biatl-*, *miesce*;
 - progresywne (6): *er* ($\leq *f$) + *P*, *wierzch-*, *czter-*, *chowier-*, *vb* + *się*, *-źr-*.

IV. *Cresc*₁₃₈₋₂₄₉

- a) warianty objête stanem pełnej normalizacji (19):
- regresywne (13): *mirzw-*, *pirw-*, *ir* ($\leq *f$) + *K*, *pęchyrz*, *-pira-*, *dopiro*, *szczyr-*, *szyr-*, *miedzy*, *jestli*, *-s̄rz-*, *-żrz-*, *miestce*;
 - progresywne (6): *mechierz*, *vb* + *się*, *zasię*, *miesz-*, *e* + *NM*, *biał-*;
- b) warianty objête stanem niepełnej normalizacji (6):
- regresywne (4): *ir* ($\leq *f$) + *P*, *wirzch-*, *cztyr-*, *-mgl-*;
 - progresywne (2): *twierdz-*, *er* ($\leq *f$) + *C*;
- c) warianty objête stanem wstępnej normalizacji (1):
- regresywne: brak poœwiadczeñ;
 - progresywne (1): *-ciera-*;
- d) warianty o frekwencji poniżej 51% (13):
- regresywne (7): *wirzb-*, *czyrń-*, *twirdz-*, *ir* ($\leq *f$) + *C*, *-cira-*, *vb* + *się*, *miesce*;
 - progresywne (6): *wierzb-*, *er* ($\leq *f$) + *P*, *czern-*, *wierzch-*, *czter-*, *-mdl-*.

V. *Cresc*₂₅₀₋₃₈₄

- a) warianty objête stanem pełnej normalizacji (19):
- regresywne (9): *mirzw-*, *wirzb-*, *pirw-*, *vb* + *się*, *miedzy*, *jestli*, *-s̄rz-*, *-żrz-*, *miestce*;
 - progresywne (10): *czern-*, *twierdz-*, *er* ($\leq *f$) + *C*, *ser-*, *-piera-*, *mechierz*, *chowier-*, *zasię*, *praep* + *się*, *e* + *NM*;
- b) warianty objête stanem niepełnej normalizacji (6):
- regresywne (5): *ir* ($\leq *f$) + *P*, *cztyr-*, *dopiro*, *szyr-*, *-mgl-*;
 - progresywne (1): *-ciera-*;
- c) warianty objête stanem wstępnej normalizacji (2):
- regresywne (2): *wirzch-*, *biall-*;
 - progresywne: brak poœwiadczeñ;
- d) warianty o frekwencji poniżej 51% (14):
- regresywne (5): *twirdz-*, *ir* ($\leq *f$) + *C*, *-cira-*, ξ + *NM*, *miesce*;
 - progresywne (9): *pierw-*, *er* ($\leq *f$) + *P*, *wierzch-*, *czter-*, *dopiero*, *szer-*, *vb* + *się*, *-mdl-*, *biał-*.

VI. *Cresc*_{381a-429}

- a) warianty objęte stanem pełnej normalizacji (17):
- regresywne (11): *mirzw-*, *wirzb-*, *pirw-*, *ir* ($\leq *f$) + *P*, *czyrń-*, *wirzch-*, *vb* + *sie*, *jestli*, *-mgl-*, *-śrz-*, *miestce*;
 - progresywne (6): *siekier-*, *-ciera-*, *mechierz*, *zasię*, *praep* + *się*, *e* + *NM*;
- b) warianty objęte stanem niepełnej normalizacji (6):
- regresywne (1): *-źrz-*;
 - progresywne (5): *er* ($\leq *f$) + *C*, *czter-*, *dopiero*, *szer-*, *biał-*;
- c) warianty objęte stanem wstępnej normalizacji (2):
- regresywne (1): *twirdz-*;
 - progresywne (1): *między*;
- d) warianty o frekwencji poniżej 51% (10):
- regresywne (7): *ir* ($\leq *f$) + *C*, *cztyr-*, *dopiro*, *szyr-*, *miedzy*, *ę* + *NM*, *biał-*;
 - progresywne (3): *twierdz-*, *wierzch-*, *-źr-*.

VII. *Cresc*₄₃₀₋₅₇₂

- a) warianty objęte stanem pełnej normalizacji (18):
- regresywne (9): *wirzb-*, *pirw-*, *ir* ($\leq *f$) + *P*, *wirzch-*, *vb* + *sie*, *jestli*, *-śrz-*, *-źrz-*, *miestce*;
 - progresywne (9): *er* ($\leq *f$) + *K*, *pęcherz*, *-ciera-*, *mechierz*, *chowier-*, *zasię*, *praep* + *się*, *mieszk-*, *biał-*;
- b) warianty objęte stanem niepełnej normalizacji (6):
- regresywne (3): *czyrń-*, *szyr-*, *-mgl-*;
 - progresywne (3): *er* ($\leq *f$) + *C*, *dopiero*, *e* + *NM*;
- c) warianty objęte stanem wstępnej normalizacji (4):
- regresywne (3): *syr-*, *cztyr-*, *miedzy*;
 - progresywne (1): *twierdz-*;
- d) warianty o frekwencji poniżej 51% (14):
- regresywne (5): *twirdz-*, *ir* ($\leq *f$) + *C*, *dopiro*, *ę* + *NM*, *miesce*;
 - progresywne (9): *er* ($\leq *f$) + *P*, *czern-*, *wierzch-*, *ser-*, *czter-*, *szer-*, *między*, *-mdl-*, *-źr-*;

VIII. *Cresc*₅₇₃₋₆₀₅

- a) warianty objęte stanem pełnej normalizacji (17):
- regresywne (8): *pirw-*, *ir* ($\leq *f$) + *P*, *wirzch-*, *vb* + *sie*, *-mgl-*, *-śrz-*, *-źrz-*, *miestce*;
 - progresywne (9): *er* ($\leq *f$) + *C*, *ser-*, *-ciera-*, *-piera-*, *czter-*, *zasię*, *praep* + *się*, *mieszk-*, *biał-*;
- b) warianty objęte stanem niepełnej normalizacji (3):
- regresywne (3): *szyr-*, *miedzy*, *jestli*;
 - progresywne: brak poświadczeń;
- c) warianty objęte stanem wstępnej normalizacji:
- regresywne: brak poświadczeń;
 - progresywne: brak poświadczeń;
- d) warianty o frekwencji poniżej 51% (7):
- regresywne (2): *ir* ($\leq *f$) + *C*, *mie(j)stce*;
 - progresywne (5): *szer-*, *między*, *jesli*, *-jrz-*, *miejs(t)ce*.

IX. *Cresc*_{606-R10v}

- a) warianty objęte stanem pełnej normalizacji (21):
- regresywne (9): *mirzw-*, *wirzb-*, *pirw-*, *czyrń-*, *wirzch-*, *dopiro*, *szczyr-*, *vb* + *sie*, *miestce*;
 - progresywne (12): *er* ($\leq *f$) + *C*, *pęcherz*, *siekier-*, *-ciera-*, *-piera-*, *mechierz*, *chowier-*, *zasię*, *praep* + *się*, *mieszk-*, *e* + *NM*, *biał-*;
- b) warianty objęte stanem niepełnej normalizacji (5):
- regresywne (2): *ir* ($\leq *f$) + *P*, *szyr-*;
 - progresywne (3): *twierdz-*, *czter-*, *jesli*;
- c) warianty objęte stanem wstępnej normalizacji (5):
- regresywne (4): *syr-*, *miedzy*, *-mgl-*, *-źrz-*;
 - progresywne (1): *-śr-*;
- d) warianty o frekwencji poniżej 51% (17):
- regresywne (8): *twirdz-*, *ir* ($\leq *f$) + *C*, *ir* ($\leq *f$) + *K*, *cztyr-*, *e* + *NM*, *jestli*, *-śrz-*, *-źr-*;
 - progresywne (9): *er* ($\leq *f$) + *P*, *wierzch-*, *er* ($\leq *f$) + *K*, *ser-*, *szer-*, *między*, *-mdl-*, *-jrz-*, *miejsce*.

Tabela 4. Struktura fonetycznej normy tekstowej w poszczególnych częściach Cresc

Obszar tekstowy	Pełna normalizacja		Niepełna normalizacja		Regres.	Progres.	Razem
	regres.	progres.	regres.	progres.			
<i>Cresc</i> ₁₋₁₁	5 45%	6 55%	2 100%	–	7 54%	6 46%	13 54%
<i>Cresc</i> ₁₂₋₆₀	11 58%	8 42%	4 100%	–	15 65%	8 35%	23 59%
<i>Cresc</i> ₆₁₋₁₃₇	9 82%	2 18%	2 40%	3 60%	11 69%	5 21%	16 42%
<i>Cresc</i> ₁₃₈₋₂₄₉	13 68%	6 32%	4 67%	2 33%	17 68%	8 32%	25 64%
<i>Cresc</i> ₂₅₀₋₃₈₄	9 47%	10 53%	5 83%	1 17%	14 56%	11 44%	25 61%
<i>Cresc</i> _{381a-429}	11 65%	6 35%	1 17%	5 83%	12 52%	11 48%	23 66%
<i>Cresc</i> ₄₃₀₋₅₇₂	9 50%	9 50%	3 50%	3 50%	12 50%	12 50%	24 57%
<i>Cresc</i> ₅₇₃₋₆₀₅	8 47%	9 53%	3 100%	–	11 55%	9 45%	20 74%
<i>Cresc</i> _{606-R10v}	9 43%	12 57%	2 40%	3 60%	11 42%	15 58%	26 54%

Tabela 5. Struktura fonetycznej normy tekstowej w poszczególnych częściach Cresc. Warianty usytuowane poza normą

Obszar tekstowy	Wstępna normalizacja		Poniżej 51%		Regres.	Progres.	Razem
	regres.	progres.	regres.	progres.			
<i>Cresc</i> ₁₋₁₁	–	1 100%	1 9%	5 50%	5 45%	6 55%	11 46%
<i>Cresc</i> ₁₂₋₆₀	1 33%	2 67%	3 19%	5 38%	6 37,5%	10 62,5%	16 41%
<i>Cresc</i> ₆₁₋₁₃₇	3 50%	3 50%	6 27%	10 56%	13 59%	9 41%	22 58%
<i>Cresc</i> ₁₃₈₋₂₄₉	–	1 100%	1 7%	7 54%	7 50%	7 50%	14 36%
<i>Cresc</i> ₂₅₀₋₃₈₄	2 100%	–	2 12,5%	5 36%	7 44%	9 56%	16 39%
<i>Cresc</i> _{381B-429}	1 50%	1 50%	2 17%	7 70%	8 67%	4 33%	12 34%
<i>Cresc</i> ₄₃₀₋₅₇₂	3 75%	1 25%	4 22%	5 36%	8 44%	10 56%	18 43%
<i>Cresc</i> ₅₇₃₋₆₀₅	–	–	–	2 29%	2 29%	5 71%	7 26%
<i>Cresc</i> _{606-R10v}	4 80%	1 20%	5 23%	8 47%	12 55%	10 45%	22 46%

Z zestawień tabelarycznych (tabele 4 i 5) przedstawiających strukturę fonetycznej normy tekstowej wszystkich 9 wyodrębnionych segmentów *Cresc* wynika, że obszarem tekstowym objętym najwyższym odsetkiem wariantów normotwórczych (czyli objętych pełną i niepełną normalizacją) jest przedostatni, niewielki objętościowo obszar *Cresc*_{573–605} (74% wariantów normotwórczych). Wysoki stopień normalizacji języka w omawianym zakresie charakteryzuje też obszary: *Cresc*_{381a–429} (66% wariantów normotwórczych), *Cresc*_{138–249} i *Cresc*_{250–384} (64 i 61% wariantów normotwórczych); nieznacznie tylko w tym zakresie odstaje od nich segment *Cresc*_{12–60} (59% wariantów normotwórczych). Najniższy stopień znormalizowania polszczyzny w zakresie fonetyki poświadczony został w kolumnach *Cresc*_{61–137} (42% wariantów znormalizowanych). Pozostałe obszary – *Cresc*_{1–11}, *Cresc*_{430–572} i *Cresc*_{606–R10v} – poświadczają pod tym względem stan zbliżony, charakteryzujący się nieznaczną przewagą wariantów normotwórczych nad wariantami nieznormalizowanymi (54–57% wariantów znormalizowanych). Zaznaczyć należy, że obszary tekstowe zlokalizowane w *Cresc*_{II} odznaczają się nieco wyższym stopniem znormalizowania w omawianym zakresie niż obszary tekstowe mieszczące się w *Cresc*_I (średni odsetek poświadczeń wariantów znormalizowanych w obu częściach *Cresc* wynosi: dla *Cresc*_I 56%, dla *Cresc*_{II} 63% – nie są to więc wskazania bardzo odbiegające od siebie).

Obraz ten dopełniają wyniki analizy udziału wśród form znormalizowanych wariantów objętych stanem pełnej normalizacji (95–100% użyc). We wszystkich wyodrębnionych obszarach tekstowych warianty w pełni normalizowane przeważają nad wariantami objętymi stanem niepełnej normalizacji. Wśród nich zdecydowanie pod tym względem wyróżnia się znów obszar *Cresc*_{573–605} (85% wariantów tego typu); identyczne wskazanie charakteryzuje fragment *Cresc*_{1–11}, stosunkowo wysoki odsetek wariantów w pełni znormalizowanych odnotowano również w obszarach *Cresc*_{12–60} (83% wariantów objętych pełną normalizacją) i *Cresc*_{606–R10v} (81% wariantów tego typu). Najniższy poziom udziału w normie wariantów objętych pełną normalizacją charakteryzuje obszar tekstowy *Cresc*_{61–137} (69% wariantów w pełni znormalizowanych) – a więc fragment tekstu odznaczający się też najniższym udziałem wariantów normotwórczych (zob. wyżej). Podkreślić należy, że w omawianym zakresie żadna z wyodrębnionych przez Piekarskiego części *Cresc* nie wyróżnia się – w obu częściach zabytku odsetek wariantów w pełni znormalizowanych wśród form normotwórczych jest zbliżony (*Cresc*_I 78%, *Cresc*_{II} 79%).

Ciekawych obserwacji dostarcza również analiza stopnia ustabilizowania wariantów usytuowanych poza normą. We wszystkich obszarach tekstowych zdecydowanie dominują warianty charakteryzujące się frekwencją niższą niż

51% (dla całego *Cresc* średnia użyć wariantów tego typu wynosi 85%). W preferowaniu wariantów o najniższych frekwencjach zdecydowanie przoduje wyróżniający się już kilkakrotnie obszar *Cresc*₅₇₃₋₆₀₅ (a zatem część obszaru *Cresc*_{II}), w którym wśród wariantów usytuowanych poza normą odnotowano wyłącznie formy tego typu. Wysoki odsetek (powyżej 90%) użyć wariantów nieprzekraczających progu średniej rozwojowej zaznaczył się też w dwóch obszarach umiejscowionych w *Cresc*_I: *Cresc*₁₃₈₋₂₄₉ (93%) i *Cresc*₁₋₁₁ (91%). Mimo to średnie arytmetyczne występowania wariantów tego typu w *Cresc*_I i w *Cresc*_{II} są identyczne (85%) – wynika to ze zbliżonego ich odsetka w pozostałych obszarach, zlokalizowanych w obu częściach *Ksiąg...*: *Cresc*₁₂₋₆₀, *Cresc*₆₁₋₁₃₇, *Cresc*₂₅₀₋₃₈₄, *Cresc*_{381a-429}, *Cresc*₄₃₀₋₅₇₂ i *Cresc*_{606-R10v} (73–87,5%).

Wyłaniający się z powyższych zestawień obraz normy fonetycznej języka *Cresc* w sposób istotny uzupełnia analiza porównawcza odsetka form progresywnych i regresywnych wchodzących w skład grup wariantów znormalizowanych i nieznormalizowanych. Wśród form objętych stanem pełnej lub niepełnej normalizacji prawie we wszystkich wyodrębnionych obszarach tekstowych zaznaczyła się przewaga wariantów regresywnych (zob. tabela 4); regule tej wymykają się tylko dwie części tekstu zlokalizowane w *Cresc*_{II}: *Cresc*₄₃₀₋₅₇₂, w którym stosunek między wariantami obu typów jest równoważny, i *Cresc*_{606-R10v}, w którym odnotowano przewagę wariantów progresywnych (58%). Wśród pozostałych obszarów w preferowaniu form regresywnych zdecydowanie przodują obszary zlokalizowane w *Cresc*_I: *Cresc*₆₁₋₁₃₇ (69% wariantów regresywnych), *Cresc*₁₃₈₋₂₄₉ (68% wariantów regresywnych) i *Cresc*₁₂₋₆₀ (65% wariantów regresywnych). Pozostałe obszary: dwa zlokalizowane w *Cresc*_I (*Cresc*₁₋₁₁, *Cresc*₂₅₀₋₃₈₄) oraz większość obszarów z *Cresc*_{II} (*Cresc*_{381a-429}, *Cresc*₄₃₀₋₅₇₂ i *Cresc*₅₇₃₋₆₀₅) charakteryzują się stanem równoważnym lub nieznaczną tylko przewagą wystąpień form regresywnych wśród wariantów znormalizowanych (50–56%).

W grupie wariantów usytuowanych poza normą w większości obszarów tekstowych dominują natomiast formy progresywne. Największy ich odsetek odnotowano w dwóch częściach tekstu: *Cresc*₅₇₃₋₆₀₅ (71% nieznormalizowanych wariantów progresywnych) i *Cresc*₁₂₋₆₀ (62,5% nieznormalizowanych wariantów progresywnych). W obszarach *Cresc*₁₋₁₁, *Cresc*₂₅₀₋₂₈₄ i *Cresc*₄₃₀₋₅₇₂ zaznaczyła się nieznaczna przewaga form progresywnych (55–56%), bliska stanowi równoważnemu poświadczonemu z kolei w *Cresc*₁₃₈₋₂₄₉. Odmienna tendencja zaznaczyła się w trzech segmentach: *Cresc*₆₁₋₁₃₇, *Cresc*_{381a-429} i *Cresc*_{606-R10v}, w których wśród wariantów nieznormalizowanych dominują postaci regresywne (najwięcej jest ich w *Cresc*_{381a-429} – 67%; w pozostałych obszarach odsetek ich wystąpień wynosi 55 i 59%).

Podsumowując tę część analizy, stwierdzić należy, że ogólną właściwością niemal wszystkich części *Cresc* jest stosunkowo silna pozycja wariantów należących do starej, tradycyjnej normy fonetycznej. Warianty progresywne najczęściej usytuowane są poza normą – świadczą one zatem o istnieniu w polszczyźnie *Ksiąg...* licznych procesów fonetycznych będących w stadium załączkowym (tym bardziej, że większość z nich odznacza się frekwencją niższą niż 51%). Fonetyczna norma *Cresc* charakteryzuje się przy tym dość silnym zróżnicowaniem tekstowym. Na tle całości zdecydowanie wyróżniają się dwa obszary tekstowe: *Cresc*_{61–137} i *Cresc*_{573–605}. Pierwszy z nich charakteryzuje się najniższym poziomem normatywnej stabilizacji wariantów fonetycznych i jednocześnie wykazuje w tym zakresie silne tendencje konserwatywne. Z kolei obszar zawierający się w kolumnach 573–605 odznacza się najwyższym poziomem znormalizowania form fonetycznych i wyjątkowo intensywnym (na tle innych obszarów tekstowych) wykorzystywaniem form postępowych – zarówno tych, które stanowią składnik normy tekstowej tego obszaru, jak i tych, które usytuowane są poza normą. Nie stwierdzono natomiast istotnych odstępstw w zakresie stopnia znormalizowania czy też zaznaczających się tendencji do preferowania form regresywnych lub progresywnych w wyznaczonych przez Piekarskiego częściach *Cresc* (czyli *Cresc*_{1–384} i *Cresc*_{381a–R10v}), sygnowanych również za pomocą oznaczeń *Cresc*_I i *Cresc*_{II}.

4. Zróżnicowanie regionalne normy fonetycznej *Cresc*

Część poświadczonych w *Cresc* oboczności fonetycznych to opozycje charakteryzujące się w XVI wieku wyrazistym zróżnicowaniem regionalnym. W poniższym zestawieniu, ilustrującym zróżnicowane nasycenie fonetycznej normy tekstowej poszczególnych części *Ksiąg...* wariantami geograficznymi, uwzględnione zostały te formy, którym w literaturze przedmiotu najczęściej przypisywany jest status form regionalnych – charakterystycznych bądź to dla tekstów pochodzących z Wielkopolski (częściowo również Mazowsza), bądź to dla tekstów o proveniencji małopolskiej⁵ (zob. tabela 6, s. 153).

Z zestawienia tego wynika, że w większości wyodrębnionych obszarów tekstowych *Cresc* norma tekstowa jest współtworzona przez warianty dwójakiej proveniencji regionalnej: wielkopolskiej i małopolskiej. Zastanawia fakt ich nierównomiernego rozkładu: po pierwsze, nie wszystkie fragmenty tekstu poświadczają wielkopolanizmy (*Cresc*_{1–11v}, *Cresc*_{61–137} i *Cresc*_{606–R10v});

5 Za cechy regionalne uznano również formy typu *środek* (wariant małopolski) i *miejsce* (wariant wielkopolski) – niestety, w żadnym z wydzielonych obszarów tekstowych *Cresc* nie znalazły się one w grupie wariantów normotwórczych.

Tabela 6. Zróznicowanie regionalne normy fonetycznej Cresc

Obszar tekstowy	Warianty wielkopolskie	Warianty małopolskie
<i>Cresc</i> ₁₋₁₁	–	<i>vb + sie, ir</i> ($\leq *f$) + <i>P</i>
<i>Cresc</i> ₁₂₋₆₀	<i>-mgl-, biatl</i> ⁶ , <i>mierzw-</i>	<i>vb + sie, ir</i> ($\leq *f$) + <i>P, K</i>
<i>Cresc</i> ₆₁₋₁₃₇	–	<i>ir</i> ($\leq *f$) + <i>P, K</i>
<i>Cresc</i> ₁₃₈₋₂₄₉	<i>-mgl-, vb + się,</i>	<i>ir</i> ($\leq *f$) + <i>P, K</i>
<i>Cresc</i> ₂₅₀₋₃₈₄	<i>-mgl-</i>	<i>vb + sie, ir</i> ($\leq *f$) + <i>P, K</i>
<i>Cresc</i> _{381a-429}	<i>-mgl-</i>	<i>vb + sie, ir</i> ($\leq *f$) + <i>P, K</i>
<i>Cresc</i> ₄₃₀₋₅₇₂	<i>-mgl-, er</i> ($\leq *f$) + <i>K</i>	<i>vb + sie, ir</i> ($\leq *f$) + <i>P, wirzch-</i>
<i>Cresc</i> ₅₇₃₋₆₀₅	<i>-mgl-</i>	<i>vb + sie, ir</i> ($\leq *f$) + <i>P, K</i>
<i>Cresc</i> _{606-R10v}	–	<i>vb + sie, ir</i> ($\leq *f$) + <i>P, K</i>

po drugie – natężenie występowania form tego typu w pozostałych obszarach również jest zmienne: formy takie najliczniej zasilają fonetyczną normę tekstową obszaru *Cresc*₁₂₋₆₀ (3 warianty o proveniencji wielkopolskiej), a także obszarów: *Cresc*₁₃₈₋₂₄₉ i *Cresc*₄₃₀₋₅₇₂ (2 warianty o proveniencji wielkopolskiej). Zauważyć jednak należy, że wszystkie wymienione w zestawieniu warianty pochodzenia małopolskiego to warianty tradycyjne, zaś wśród wariantów o proveniencji wielkopolskiej znajdują się wyłącznie formy innowacyjne (choć częściowo inercyjne, niestanowiące zawiązku nowej, powszechnej normy fonetycznej – do takich należą warianty *-mgl-* i *biatl-*). Czyżby zatem wymienione formy wielkopolskie zostały przejęte przez zecera z rękopisu będącego dziełem tłumacza-redaktora tekstu, którego upatruje się w osobie Andrzeja Glabera, z pochodzenia Wielkopolanina [Pankowicz 1979: 57–60; zob. też Migdał 1999: 21]? Do takich wniosków skłania nie tylko fakt, iż norma tekstowa ówczesnych zabytków rękopiśmiennych charakteryzuje się częstym wykorzystywaniem form innowacyjnych o podłożu regionalnym – w odróżnieniu od normy druków krakowskich, charakteryzującej się znaczną postępowością – lecz także to, że teza o przejmowaniu wariantów *-mgl-*, *biatl-*, *vb + się* itp. z rękopiśmiennej podstawy druku znacznie lepiej tłumaczy niekonsekwencję wykorzystywania tych form: nie są one świadectwem rzeczywistej rywalizacji wariantywnych form w idiolektach zecerów, lecz efektem zmiennej uważności pracujących

6 O wielkopolskiej proveniencji formy *biatl-* zob. Osiewicz 2014c: 58–60.

przy składzie tekstu pracowników drukarni, którzy – być może – raz bardziej, raz mniej konsekwentnie ingerowali w tekst, usuwając z niego rażące wielkopolanizmy. Tezę tę wspiera również fakt, iż jedna z najbardziej charakterystycznych (i najmniej zmiennych pod względem tekstowej lokalizacji) cech fonetycznej normy *Cresc* – rozpodobniona postać grupy spółgłoskowej *-mdl-* – w XVI wieku występuje przede wszystkim właśnie w tekstach Andrzeja Glabera z Kobyłina [Migdał 1999: 79] (jest ona zresztą obecna we wszystkich częściach *Cresc*, a w *Cresc*_{1–11}, *Cresc*_{61–137} i *Cresc*_{606–R10v} usytuowana jest w grupie wariantów objętych stanem wstępnej normalizacji).

Osobna uwaga należy się poświadczanemu w niektórych obszarach tekstowych *Cresc* zjawisku oznaczania tzw. wtórnej nosowości (tylko etymologicznej samogłoski ustnej [e]). Formy typu *cukrēm*, *jedēm* nie pojawiają się w trzech obszarach tekstowych: *Cresc*_{1–11}, *Cresc*_{138–249} i *Cresc*_{573–605}; są to jednocześnie obszary, w których nie pojawiają się też zapisy leksemu *biały* z podwojoną spółgłoską [ł]. Fakt ten przemawia na rzecz tezy o regionalnym związku obu innowacji fonetycznych i tym samym skłania do przyjęcia hipotezy o wielkopolskim pochodzeniu form typu *owszēm* w *Cresc* (o wielkopolskiej proveniencji innowacji *biall-* zob. Osiewicz 2014c: 58–60).

5. Norma fonetyczna a norma graficzna *Cresc*

Analiza zakresu i tekstowego zróżnicowania wariantywności fonetycznej poświadczanej w *Cresc* została przeprowadzona z wykorzystaniem tych samych założeń metodologicznych, jakich użyto przy sporządzaniu opisu wariantywności graficznej tego zabytku [Osiewicz 2013]. Dzięki temu możliwe jest zestawienie wyników obu analiz, niezwykle interesujące zwłaszcza w kontekście przeprowadzonej w obu postępowaniach badawczych segmentacji tekstu na różniące się stopniem znormalizowania poszczególnych wariantów części tekstu.

W zakresie liczby wyłonionych granic tekstowych wyróżnia się norma fonetyczna, którą charakteryzuje 31 kontrastów frekwencyjnych. Liczba ta jest znacząco wyższa od liczby kontrastów frekwencyjnych cechujących rozkład zjawisk graficznych (20 granic tekstowych). W *Cresc* fonetyczna norma tekstowa jest więc znacznie bardziej zróżnicowana niż norma graficzna. Zaznaczyć jednak należy, że pod względem istotności zaznaczających się podziałów tekstowych zdecydowanie wyróżnia się norma graficzna *Cresc* – i to zarówno w zakresie liczby poświadczanych w poszczególnych granicach tekstowych kontrastów frekwencyjnych (zjawiska graficzne: od 1 do 26 różnic; zjawiska fonetyczne: od 1 do 14 różnic), jak i pod względem odsetkowego „rozmiaru” poświadczanych kontrastów (zjawiska graficzne: od 0,5% do 773,6%, śred-

nia 182%; zjawiska fonetyczne: od 8% do 665%, średnia 106%); opinię tę potwierdza porównanie wskaźnika istotnościowego *LSum* obliczonego na tej samej podstawie dla obu typów zjawisk – dla granic wytyczonych na podstawie analizy zjawisk graficznych przybiera on wartości od 0,7 do 283,0 (średnia wartość: 52,0), dla segmentacji wyznaczanej przez zjawiska fonetyczne – wartości od 2,8 do 193,0 (średnia wartość: 20,3).

W zakresie lokalizacji tekstowej wyłonionych kontrastów frekwencyjnych ustalenia obu analiz w dużej części przypadków są zbieżne. Obie segmentacje: graficzna i fonetyczna pokrywają się (czasami w przybliżeniu) w aż 13 miejscach – są to granice tekstowe przebiegające między kolumnami: 11/12, 60/61, 137/138, 144/145 (grafia: 146/148), 249/250, 267/268, 292/293, 331/332 (grafia: 332/333), 384/381a, 429/430, 485/486 (grafia: 486/487), 572/573 i R6v/R7. Okazuje się zatem, że zdecydowana większość granic tekstowych wyłonionych na podstawie analizy zróznicowania tekstowego normy graficznej znalazła potwierdzenie w wynikach analizy fonetycznej. Oznacza to, że segmentacja ta nie jest dziełem przypadkowego rozkładu form pisownianych czy fonetycznych w tekście *Cresc*, lecz u jej podstaw stoją rzeczywiste czynniki pozatekstowe, prawdopodobnie zecerskie (o czym świadczy niezależność większości wytyczonych podziałów od podziału treściowego, zob. wyżej). Zaznaczyć należy, że jeśli wziąć pod uwagę wyłącznie najistotniejsze podziały tekstowe wyznaczone przez oba typy analizy, to wówczas zbieżność obu podziałów tekstowych (graficznego i fonetycznego) jest jeszcze większa, ponieważ dotyczy 5 granic tekstowych: 11/12, 137/138, 249/250, 384/381a i 572/573. Świadczy to o tym, że niemal wszystkie granice tekstowe wyznaczone w wyniku analizy form pisownianych zostały wytyczone również w toku analizy fonetycznej. Granice: graficzna: R6v/R7 i fonetyczne: 60/61, 429/430 różnią się tylko poziomem istotności i wyznaczone zostały w obu analizach; wyjątek stanowi jedynie granica przebiegająca między kolumnami 605/606, która ma spory wskaźnik istotności w segmentacji normy fonetycznej, nie została natomiast w ogóle poświadczona wśród zjawisk graficznych. Zwraca uwagę też fakt, iż analiza fonetyczna nie potwierdziła przewagi wyrazistości granicy 137/138 nad granicą 384/381a, zaznaczającej się na poziomie zróznicowania graficznego (137/138: $LR\acute{o}z = 26$; $\sum D\% = 773,6$; $LSum = 283,6$; 384/381a: $LR\acute{o}z = 25$; $\sum D\% = 271,6$; $LSum = 184,3$). Granica wyznaczona przez Piekarskiego w zakresie zjawisk fonetycznych charakteryzowana jest przez najwyższe wartości wszystkich wykorzystanych w analizie parametrów (384/381a: $LR\acute{o}z = 14$; $\sum D\% = 665,5$; $LSum = 193,0$; 137/138: $LR\acute{o}z = 4$; $\sum D\% = 205,5$; $LSum = 49,7$).

Obie analizy doprowadziły do wyłonienia obszarów tekstowych zdecydowanie wyróżniających się spośród pozostałych pod względem stopnia znor-

malizowania wariantów i preferowania form postępowych lub regresywnych. Są one w dużej mierze zbieżne: wyłonione na podstawie analizy fonetycznej specyficzne pod tym względem obszary *Cresc*_{61–137} i *Cresc*_{573–605} zawierają się w obszarach *Cresc*_{12–137} i *Cresc*_{573–R6v}, cechujących się nietypowym obrazem normy graficznej. Charakterystyka poświadczonych w tych zbieżnych fragmentach tekstu wariantów graficznych i fonetycznych jest identyczna: obszar *Cresc*_{61–137} odznacza się niskim poziomem znormalizowania wariantów oraz preferowaniem form tradycyjnych, natomiast obszar tekstowy *Cresc*_{573–605} wyróżnia się właściwościami przeciwnymi: wysokim stopniem znormalizowania wariantów oraz silnie zaznaczającą się postępowością. Zbieżność ta ma podwójną wartość interpretacyjną: po pierwsze, wzmacnia wymowę wyznaczonych w obu analizach granic tekstowych, po drugie zaś – wskazuje na komplementarny charakter przyjmowanego przez XVI-wiecznych pracowników książki stosunku do normy, identycznego zarówno w odniesieniu do zjawisk fonetycznych, jak i graficznych.

Bibliografia

Źródła

Piotra Creſcentyna *Księgi o gospodarſtwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, każdemu ſtanowi potrzebne* (1549), Helena Unglerowa, Kraków, www.wbc.poznan.pl:45451 [dostęp: 24 sierpnia 2015].

Literatura

- Bajerowa Irena (1980), *Zmiany fleksji zaimków w XIX-wiecznej polszczyźnie ogólnej (normalizacja i przekształcenia normy)*, „Język Polski” 60, s. 105–114.
- Łisowski Tomasz (1999), *Polszczyzna początku XVI wieku. Problemy wariantowości i normalizacji fonetyki i fleksji*, WiS, Poznań.
- Migdał Jolanta (1999), *O języku Andrzeja Glabera z Kobyłina. Studium normalizacji polszczyzny wczesnorennesansowej*, WiS, Poznań.
- Osiewicz Marek (2007), *Wariantowość leksemów w zakresie nieseryjnych zmian fonetycznych w listach polskich z pierwszej połowy XVI wieku*, Wydawnictwo PTPN, Poznań.
- Osiewicz Marek (2012a), *Analiza kwantytatywno-porównawcza słownictwa „Ksiąg o gospodarstwie” Piotra Krescentyna (1549)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 19 (39), z. 1, s. 67–92.

- Osiewicz Marek (2012b), *Oddziaływanie spółgłosek płynnych na poprzedzające je samogłoski wąskie nietylne (na materiale listów polskich z I połowy XVI wieku)*, „Slavia Occidentalis”, t. 69, s. 185–198.
- Osiewicz Marek (2012c), *Wpływ zecera na ukształtowanie graficzno-językowe tekstu drukowanego. Uwagi wstępne do analizy „Ksiąg o gospodarstwie” z 1549 r.*, „LingVaria”, t. 2 (14), s. 65–76.
- Osiewicz Marek (2013a), *Oboczność mię cię się // mie cie sie w „Księgach o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 20 (40), z. 1, s. 127–148.
- Osiewicz Marek (2013b), *Wariantywność graficzna „Ksiąg o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku. Studium przypadku*, Rys, Poznań.
- Osiewicz Marek (2014a), *Wtórna nosowość antycypacyjna w „Księgach o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 21 (41), z. 2, s. 71–92.
- Osiewicz Marek (2014b), *Zróżnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych w „Księgach o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 21 (41), z. 1, s. 75–94.
- Osiewicz Marek (2014c), *Zróżnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych w „Księgach o gospodarstwie” z 1549 roku (oboczność biał- // biał- oraz wariantywność w zakresie kontynuantów grup *sʲ, *zʲ, *ʒʲ, *(s)ʲɛɕ i *(z)ʲɛɕ)*, „Slavia Occidentalis”, t. 71/1, s. 55–77.
- Osiewicz Marek (2015a), *Oboczność ir || er (≤ *ir, yr) w „Księgach o gospodarstwie” (Kraków 1549, Helena Unglerowa)*, „Slavia Occidentalis”, t. 72, z. 1, s. 159–176. DOI: 10.14746/SO.2015.72.31.
- Osiewicz Marek (2015b), *Oboczność ir || er (≤ *ʲ) w „Księgach o gospodarstwie” (Kraków 1549, Helena Unglerowa)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 22 (42), z. 2, s. 103–128. DOI: 10.14746./pspsj.2015.22.2.6.
- Pankowicz Anna (1979), *Najstarszy polski druk z zakresu gospodarstwa wiejskiego (Piotr Krescentyn, „Księgi o gospodarstwie...” Kraków 1549 r.)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie. Historia Rolnictwa”, z. 4, s. 47–63.
- Piekarski Kazimierz (1930), *Miscellanea bibliograficzne*, „Przegląd Biblioteczny”, z. 4, s. 415–443.

Marek Osiewicz

Textual differentiation, scope and degree of normalization of the phonetic variance in *Księgi o gospodarstwie* (Kraków 1549, H. Unglerowa)

The article summarizes a number of analyses of the phonetic variance acknowledged in the first Polish edition of *Księgi o gospodarstwie* by Piotr Krescentyn (Kraków 1549, H. Unglerowa). Investigated issues included: textual differentiation, scope and degree of normalization of the particular alternations. In a sample of 11 analyzed phonetic oppositions the biggest textual differentiation demonstrates: *mdl-* || *-mgl-*, *jestli* || *jesli*, *bial-* || *biall-* oraz *miedzy* || *między*. The most clearly seen border of textual forms differentiation runs between column 384 and 381a and is already known from the graphic and typographic analyses. The degree of normalization of the particular variants, diversified in terms of textual localization, allows to divide the examined antique print on 9 textual areas. Among these, two areas distinguish: *Cresc*_{61–137}, with the lowest degree of normalization and the highest level of the regressive form usage, and *Cresc*_{573–605} characterized by high rates of the norm-setting variants occurrence and the progressive forms preference. Quite numerous dialect words from Wielkopolska, the most likely adopted from handwritten basis for print, appeared in the text. The results of analysis substantiate the hypothesis which attributes the translation authorship to Andrzej Głaber from Kobylin.

KEYWORDS: Polish language of the 16th century; 16th century prints; linguistic variance; linguistic norms; historical phonetics.

dr hab. Marek Osiewicz – Zakład Lingwistyki Antropologicznej, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; specjalizacja: historia języka polskiego; zainteresowania naukowe: polszczyzna I. połowy XVI wieku, grafia, fonetyka, fonologia i morfologia historyczna, metodologia badań językoznawczych.